

Učitel matematiky

Jiří Mareš

Humor při vyučování

Učitel matematiky, Vol. 4 (1996), No. 2, 92–101

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/151454>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 1996

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

HUMOR PŘI VYUČOVÁNÍ

JIŘÍ MAREŠ

Již samo téma humoru může rozdělit učitele nejméně do tří táborů. Jedni budou zdůrazňovat: *Můj předmět je vážná věc, nějaké vtipkování do výuky rozhodně nepatří.* Druzí budou opatrnější: *Humor ve škole? Možná . . . . Někdy . . . . Záleží na situaci . . . .* Třetí řeknou: *Bez humoru by to člověk ve škole nevydržel. Ani učitel, ani žák. S humorem jde všechno líp . . . .* Ale ne každý má smysl pro humor.

Humor se může objevit v každém předmětu, tedy i matematice. Ale co je to vlastně humor?

Nabízí se formulace Vl. Vančury z r. 1929, že humor je názorem člověka na život a na svět: *Humor není smáti se, ale lépe vědět.* Výstižný je postřeh J. Wericha, který prohlásil: *Určitě něco očištného v člověku při ukrutné srandě probíhá.* (Werich 1984, s. 171).

Humor není ani ironií ani satirou, říká K. Čapek (1986) a pokračuje. Ironie je projevem určité převahy. Člověk ironizuje to, co je menší, slabší, naivnější, čemu se cítí nadřazen, nad čím se domnívá stát společensky nebo duchovně. Ironie se rodí z rozdílu mezi lidmi, z vnitřní nerovnosti lidí, staví se nad lidi a nad věci.

Satira je projevem revolty vůči něčemu, bojuje s něčím. Obvykle se obrací proti tomu, co toho času vládne, proti přesile; obrací se proti tomu, co je mocné, oficiální a obecně přijaté (vkus, konvence, obecná víra, politický režim). Satira se staví proti věcem (Čapek 1986), konvencím, nositelům určitých názorů.

Humor, říká K. Čapek (1986), je možný jen mezi rovnými. Předpokladem humoru je lidská solidarita: jsme jeden jako druhý, a proto si můžeme spolu pošpásovat bez povýšenosti, bez nedůtklivosti.

Šprým, pokračuje na jiném místě K. Čapek, se rodí nejspíše v kolektivu, ať už jsou to kluci ve třídě nebo mužové v dílně. Není myslitelný bez vztahu vzájemné důvěry. Humor je převahou lido-

vý, je svou podstatou demokratický. Je to, jako by velký, otřásající smích dějin stále zazníval zdola. Lidový humor je svou povahou věčné extemporování, proto se nedá dobře zapsat a uchovat (Čapek 1984).

Funkce humoru ve výuce

Komunikace mezi učitelem a žáky i mezi žáky navzájem je setkáváním lidí. Protože jde o setkávání opakovaná, existuje nebezpečí určitého zmechanizování jejich vztahů, způsobů, jak mluví jeden s druhým. Existuje nebezpečí, že jim školní život naprosto zevšední, stane se nudný, neosobní. Učitelé i žáci začnou mít pocit, že se z nich stali herci v nějaké cizí hře, že jsou vykonavateli činů, jejichž scénář vymyslel někdo jiný, někdo mimo tuto třídu, mimo tuto školu, mimo přítomný čas. Někdo cizí jim předepsal role, obsah vět, způsob uvažování a hodnocení.

Jejich konání je chápáno jako plnění povinností, naplňování těch *pravých pedagogických koncepcí*, spění za neoddiskutovatelnými cíli, přípravou na opravdový život kdesi v budoucnosti. To vše bývá označováno jako činnost svrchovaně vážná, ve svých konečných důsledcích záležitost existenční (pro žáky i učitele), tedy žádná legrace.

Co se stane, když do takovéto školy vnikne humor? Rozrušuje pracně udržovanou fasádu školské vznešenosti, rozbíjí odlidštěnost vztahů, hladký průběh každodenní rutiny. Budeme-li parafrázovat postřeh J. Trnky užitý v jiné souvislosti, člověk se smyslem pro humor *obrací kulisy nepomalovanou stranou k divákům* (Trnka 1965). Humor nutí aktéry *tvořivě reagovat* na učivo, na dění ve škole i mimo školu, *akcentuje kouzlo okamžiku*, unikátnost pedagogických situací, vede k vychutnávání přítomného života oproti vzdáleným perspektivám. Dokáže také *zesměšnit aktuální pachtění* tím, že je poměřuje vyššími a dlouhodobějšími kritérii. Humor svědčí o tom, že jeho *aktéři jsou vnitřně svobodní*.

Typologický přístup k humoru

Humor můžeme studovat s ohledem na jeho *autory, producenty*. Mohou jimi být: učitel, učitelé, žák jako jednotlivec, skupina žáků,

školní třída.

Dále jej můžeme analyzovat podle *adresátů*:

— humor určený všem ve třídě:

Tuhle rovnici vyřeší skoro každý, to znamená aspoň jeden, což budu nejspíš já.

Vím, že mi nevěříte, ale jakmile odmaturujete, tak se z toho asi radostí zblázním.

Richter 1994a

— humor určený převážně spolužákům nikoli však učiteli (polohlasé komentáře žáků k dění ve třídě, písemné a kresebné projevy kolující po třídě, gestika a mimika jednotlivců adresovaná spolužákům).

— humor určený konkrétnímu jednotlivci (dialog, samomluva):

Našel jsem ve tvém sešitě tahák. Svědčí o tvé pilnosti. Opravil jsem ti tam chyby.

Mrkosová, Richter 1992

Humor můžeme také zkoumat podle *stupně záměrnosti*:

— humor chtěný, zamýšlený:

Když se tak na vás dívám, přichází mi na mysl starý dobrý Herodes ...

Drazí, s těmi vědomostmi mne přivádíte do rozpaků. Šestku už tady nemám.

Mrkosová, Richter 1992

— humor nechtěný, nezamýšlený, bezděčný.

Častým zdrojem bezděčného humoru jsou přeřeknutí, zkomo-leniny, záměny, nesprávné asociace, nepochopení.

Komárku, smotej tabuli a smaž mapu.

Žáci, zachovejte paniku a nedělejte klid!

Studenti, u maturity nemůžete používat takových výrazů jako hu-debka nebo matika.

Mrkosová, Richter 1992

Rovněž rozčilení snižuje učitelovu sebekontrolu a podílí se na různých podobách bezděčného humoru:

Mlčte, všechno vím. Kloupare, jak to bylo?

Jsi nepořádný a drzý Karpíšku! Až potkám tvého otce, řeknu mu totéž.

Mrkosová, Richter 1992

Nezasloužíš si, lajdáku, sedět vedle slušných lidí! Sedneš si tady vedle mne a ani se nehneš!

Richter 1994b

Kouzlo nechtěného humoru mají i situace, kdy učitel sám nedodrží to, k čemu nabádá své žáky:

Bud' vždycky klidný a mírný. To tě nic nestojí a vnitřně tě to povznese. Zatraceně, tak zavře už konečně někdo ty dveře?

Mrkosová, Richter 1992

Vážně míněný výrok učitele může třída interpretovat humorně:

Když vejde učitel do třídy, hodina začne povstáním.

Když jsem začínal, tak jsem byl bez peněz a odkázaný na svůj rozum a vědomosti. Začínal jsem úplně z ničeho.

Richter 1994b

Humor můžeme dále analyzovat podle míry závislosti na kontextu svého vzniku:

Až se z tvých diktátů jednou zblázním, Fialo, ne abys mě chodil navštěvovat!

Zjišťuji, že z vašeho ústního projevu už nic nezjistím. Kromě zjištění, že nestojí za nic.

Vědomosti vaší dcery se rovnají nule. Pro postup do vyššího ročníku je nutné, aby je alespoň zdvojnásobila.

Mrkosová, Richter 1992

Humor lze studovat též podle míry *připravenosti*:

— humor předem připravený v téměř definitivní podobě pro jednu situaci:

Dřív se ve škole hrávalo na hudební nástroje. Dnes na hudební přístroje.

Mrkosová, Richter 1992

— humor rámcově připravený, dotvářený v typových situacích:

Kdo se hodně ptá, moc se dozví, ale já jsem asi výjimka.

Mrkosová, Richter 1992

— humor nepřipravený, pohotově reagující na nečekanou situaci.

Ty se hlásíš, nebo mi tím pravítkem vyhrožuješ?

Holky, pročpak mlčíte? Aha, dnes jste tu všechny a není koho pomlouvat.

Mrkosová, Richter 1992

Učitelský humor

Humor učitelů byl, je a zřejmě bude vděčným námětem pro vyprávění mnohých lidí. Pro žáky samotné, jejich učitele, rodiče, ale též pro umělce: spisovatele, dramatiky, humoristy, satiriky, karykaturisty. Kolik vtipných uměleckých děl jen domácí provenience čerpá z humoru ve škole, přičemž ne vždy vyznívají humorné situace příznivě pro učitelský stav.

V posledních letech se humorem ve škole zabývají podrobněji i vědci. Pokoušejí se různými způsoby utřídit, kategorizovat projevy učitelského humoru. Vytvářejí specifické typologie a taxonomie učitelského humoru.

Jedním z nich je J. W. Neuliep (1991). Jeho výčet obsahuje 20 kategorií sdružených do pěti skupin. Uvedme alespoň některé příklady.

Humor zaměřený na učitele

Učitel prozrazuje žákům na sebe humornou příhodu nesouvisející s učivem:

Na předmaturitním večírku mne nikdo nenutil tančit. Na parketu jsem se zesměšňoval z vlastní iniciativy.

Richter 1994a

Učitel humorně „shazuje“ sám sebe před žáky:

Nezapomněl jsem si ve třídě nic? Výborně, nic. Stárnu. Už zapomínám i zapomínat.

Už jsem se uzdravila. Tak už se na mne nezlobte a otevřete si učebnice.

Mrkosová, Richter 1992

Píšete strašně. Skoro jako já.

Richter 1994a

Člověk nikdy není dokonalý. Dokonce ani já.

Richter 1994b

Humor zaměřený na žáka

Učitel humorně upozorňuje žáka, že se dopustil chyby:

Kdo ti pomáhal s úkolem? Ale nelži! Je vyloučeno, aby jeden žák udělal tolik chyb!

Slyšeli jste? Martina nás právě seznámila s rovnící degenerované koule.

Mrkosová, Richter 1992

Tohle číslo se mi nelíbí. To není výsledek, ale možná číslo vašeho domu.

Je to krásné, ba přímo nádherné, ale raději to rychle smaž.

Richter 1994b

Učitel si dělá legraci ze žáka (neútočným způsobem):

Podpis tvého otce na pozvánce k návštěvě školy vypadá tentokrát pravděpodobněji než před měsícem, kdy stejně nepřišel.

Studentky, upozorňuji vás, že známky dávám za hodnotný výkon, a ne za umělecký dojem.

Mrkosová, Richter 1992

Marečková, pero jste mi sice podala, ale co s vašimi vědomostmi?

Richter 1994b

Neadresný humor

Učitelova nečekaná přirovnání nebo záměrně nelogické výroky:

Zase se vykláníte z okna? Až někdo vypadne ven, tak budete tvrdit, že to nebyl nikdo z vás.

Kdo tu čučí jako tele, z toho vyrostete vůl.

Richter 1994b

Učitelovy slovní hříčky:

Studujete sice zadarmo, ale nadarmo.

Nakonec ještě jeden úklad. Ukládám ho za domácí úkol.

Píši ti tedy dobře, ale je mi přitom zle.

U mně jste jasná. Znamka bude temná. Ani červánek naděje nevidím.

Mrkosová, Richter 1992

Rozdíl mezi časem a věčností se dá vysvětlit tak, že kdybych měl čas vám to všechno podrobně vysvětlit, potřebovali by někteří z vás věčnost na to, aby to pochopili.

Richter 1994a

Žákovský humor

Poznatky o žákovském humoru nejsou tak bohaté, jako o učitelském humoru. Humor žáků je totiž obtížněji dostupný vnějšímu pozorovateli, je úžeji vázán na privátní vztahy mezi žáky a učiteli, mezi žáky navzájem i na události, které ve třídě proběhly již dříve.

Žákovské činy. Málo probádaným zdrojem humoru jsou žákovské činy při vyučování, o přestávkách i mimo školní budovu. Obvykle se o nich dozvídáme z vyprávování spolužáků anebo častěji z poznámek v žákovských knížkách či sděleních, která píše rodičům rozčilení vyučující:

Musím si pane Čermáku, na vašeho syna stěžovat. Pořád se po vás opičí, přestože mu nařizují, aby se choval slušně.

Mrkosová, Richter 1992

Shožením uvedl minimax v život a pak jej drze přinesl do ředitelny s nejapnou otázkou, jak se zastavuje.

Mrkos 1994a

Žákovské výroky. Ve škole se setkáváme s mnoha žákovskými výroky. Jen některé z nich mají humorný náboj. Část z nich je samotnými žáky koncipována jako humorná; část je naopak míněna svými autory zcela vážně, ale myšlenková či slovní neobratnost jim

dodává humorný ráz. Nejprve se podívejme na ukázky vtipných žakovských výroků:

Nekonečný je vesmír a školní rok.

Richter 1994b

Platina je prvek osmimocný, hliník trojmocný a já bezmocný.

Richter 1994a

Ve sbírkách školního humoru se častěji setkáváme s ukázkami bezděčného žakovského humoru, které připadají humorné spíše žakovu okolí, než jemu samotnému.

Hvězdy jsou obydlené, protože se na nich svítí.

Richter 1994b

Ve vestibulu je socha hlavy Komenského.

Močkoř 1994

Žakovské parodie. Objevují se v mnoha podobách, od verbálního a nonverbálního parodování spolužáků, rodičů, učitelů, ředitelů, přes parodie školních situací, pravidel chování v těchto situacích až po parodie školního učiva.

Podívejme se na jednu z parodií školního řádu, vytvořenou středoškoláky:

Desatero příkázání kantorstvu

1. *Studentům každé slovo věřiti budeš.*
2. *Nikdy na studenta křivého slova nepromluviš.*
3. *Pomni, aby den modré pondělí, liché úterý, sudou středu, klouzavý pátek a volnou sobotu světil.*
4. *Nebudeš nikdy proti vůli studentstva zkoušet nebo mu jinak život a mládí kazit a ztrpčovat.*
5. *Nikoho neutopíš a na nikoho si nezasedneš.*
6. *Vlastnoručně vyrobené omluvenky uznávati budeš.*
7. *Rozmanité zábavy studentů potírati nebudeš.*
8. *Vůli studentů se podrobovati budeš.*
9. *Nebudeš žákům svým tlouci do hlavy vědomosti, které nepotřebují a nemají o ně zájem.*
10. *Všechna příkázání plniti budeš, abys dlouho byl živ a dobře se ti ve škole vedlo.*

Močkoř 1994, s. 64

Vliv humoru na učení a vyučování

Obecně se dá říci, že humor působí kladně na společnou práci učitelů a žáků, zatímco ironie, jízlivost působí záporně na vztahy mezi učitelem a žáky, na sociální klima ve výuce i na žákovské učení.

Výzkumy naznačují, že *vliv humoru* na učitele a na žáky je *diferencovaný*. Humor užívají častěji učitelé zkušenější a tvořivější. Je více ceněn dospívajícími studenty, než mladšími žáky.

Vztah humoru k výsledkům žákova učení není jednoznačný. *Humor zřejmě působí nepřímo*: zlepšuje atmosféru konkrétní vyučovací hodiny, zmenšuje *psychologickou vzdálenost* mezi učitelem a žáky, zlepšuje vztahy mezi učitelem a žáky, zvyšuje soudržnost skupiny, zlepšuje sociální klima výuky. Zvyšuje motivaci žáků, zlepšuje zapamatování učiva, podporuje divergentní myšlení, tvorbu nestandardních odpovědí, ale patrně nezlepšuje žákovské porozumění učivu.

Sami učitelé jsou si těchto možností humoru intuitivně vědomi. Ve výzkumu J. W. Neuliepa (1991) uvedli na prvních pěti místech následující důvody, proč ve svých hodinách užívají humoru: navodit u žáků pocit pohody, uvolnění; vzbudit jejich pozornost; udělat hodinu méně formální; udělat učení zábavnější; ukázat, že učitel je také člověk.

Literatura

Čapek, K.: *Několik poznámek o lidovém humoru*. In: Čapek, K.: *Marsyas. Jak se co dělá*. Praha, Čs. spisovatel 1984, s. 55–65.

Čapek, K.: *O tom humoru*. In: Čapek, K.: *O umění a kultuře III*. Praha, Čs. spisovatel 1986, s. 661–664.

Močkoř, J. (Ed.): *Sborník k 25. výročí gymnázia v Třinci*. Třinec, Gymnázium Třinec 1994.

Mrkosová, V., Richter, V.: *Kantorská zrcadélka aneb hlase se hlasitěji*. Ostrava, Ethics 1992.

Neuliep, J. W.: *An Examination of the Content of High School Teachers' Humor in the Classroom and the Development of an*

Inductively Derived Taxonomy of Classroom Humor. Communication Education 40(1991), 343–355.

Richter, V.: *Školní perličky 1*. Olomouc, Fin 1994 (a).

Richter, V.: *Školní perličky 2*. Olomouc, Fin 1994 (b).

Richter, V. et al.: *Zahraj to výš! Vejdumky žáků a kantorů*. Hradec Králové, Vydavatelství a nakladatelství novinářů 1994.

Trnka, J.: *Patero Jana Wericha — rozuměj půl desatera*. In: Traäger, J. (Ed.): *Jan Werich ... tiletý*. Praha, Orbis 1965, s. 20–23.

Werich, J.: *Klauni*. In: Werich, J.: *Úsměv klauna*. Praha, Čs. spisovatel 1984, s. 137–171.

A

Archimédes ze Syrakos

Obraz jsem viděl ve starém tisku –
tasený meč a kruhy v písku.

Mlčky se tázal mě ten výjev němý:
Není už na čase pohnouti Zemí?

E. Calda